

'זיקא דבתר מיטרא – כמיטרא, עיבא דבתר מיטרא – כמיטרא, שימשא דבתר מיטרא – כתרי מטרי. למעוטי מאי?... – פירוש, כיון שלעולם לאחר המטר יש שמש או עבים ורוחות, לשם מה לפרט זיקא או עבים דבתר מיטרא כמיטרא, די היה לו לומר רק שימשא כתרי מיטרי ותו לא. ומתוך הואיל ולפעמים אין עיבא ולא שמשא בתר מטרא, וזהו למעוטי גילהי דליליא... ואז נחסרת טובת העבים (עפ"י שפת אמת).

'תלגא לטורי, מטרא רוזא לאילני...'. ע' רמזים וענינים בספר 'בניהו'.

*

'אמרו רז"ל: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: ויבא כגשם לנו. אמר הקב"ה: אהיה כטל לישראל. נראה לי החילוק בין גשם לטל; גשם – איתערותא דלתתא, אין לך כל טפה מלמעלה שאין טיפיים עולים כנגדה מלמטה, לאפוקי טל הוא אתערותא דלעילא. על כן בחג הפסח שהאתערותא הוא שלא על ידי מעשינו רק בחפזון כידוע, אז מתפללין על הטל, מה שאין כן חג הסוכות ההתערורות הוא על ידי מעשינו תשובה ומעשים טובים ומצות, מתפללין תפלת גשם' (בני יששכר תשרי יגד).

דף ד

'האי צורבא מרבנן דמי לפרצידיא דתותי קלא דכיון דנבט נבט'. דומה תלמיד חכם לפרי שמתחת האבן ששואב ושואב, וכיון שצומח – צומח בבת אחת (הערוך ערך 'פרצד').
– כמו הגרעין שמתחת העפר אינו צומח אלא על ידי העלמת עין והנחתו תחת האדמה לרקבון [רק שצריכים להשקות את העפר מלמעלה], כך התלמיד-החכם מוכרח לסבול ולהיות נענה וניגש עד שיצמח ויצא לאור כבודו (הנצי"ב).

ענין נוסף; כידוע הגרעין ברובו אינו אלא מטען של מזון המוכן לצמח כצידה לדרך למשך זמן גידולו, כל עוד הוא נתון מתחת לפני הקרקע ואינו מסוגל לינוק מזון בכחות עצמו, אבל מהרגע שהנבט בצבץ ויצא שאז כבר בידו לאגור מזון בכח עצמו, שוב אינו זקוק למתנת חסד חנם אלא הופך להיות חי הנושא את עצמו. וכך צריכה להיות מדת צורבא מרבנן; בתחילת דרכו זקוק הוא לעזו וסיוע מבחוץ להיות לו מורים ותלמידים, אבל לאחר מכן, כיון שנבט והגיע לכלל דעת – צריך להעזר בכחות עצמו (דרשות בית ישי מא נה).

'כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם...'. רש"י מפרש לענין הקפדה. ורבנו גרשום פרש 'קשה כברזל' – שאינו נוח לרצות. ואף על פי ששנינו (באבות ה, יא) שמדת החסיד היא קשה לכעוס ונוח לרצות – כאן מדובר ביחס להוראת החכם ופסקיו שצריך לעמוד על דעתו כשהוא סובר שכך היא האמת, ואם ארע שכעס על אותם העוברים על דעתו – לא יהא נוח לרצות, כי אם יראוהו מתרצה בנקל יסברו שהוא יודע בלבו שאין האמת כדעתו ולכך הוא מתרצה אלא שאינו רוצה להודות בפירוש שטעה, ומתוך כך לא יחושו גם לשאר הוראותיו. וזהו שאמרו 'אינו תלמיד חכם' – כי לא תהא ממנו תועלת התלמיד-החכם שבעיר, כי יזלזלו בהוראותיו ולא יסמכו עליו.

קסח

ואולם לכתחילה צריך לראות שלא יגיע לידי כעס, אלא יבקש דרכים אחרות להורות בניחותא, שהרי אם כבר כעס אין לו להתרצות בנקל כנ"ל. וזהו שאמר רבינא 'מיבעי ליה לאיניש למילף נפשיה בניחותא' ואינו חולק על רב אשי. [ויש פעמים שאף לכתחילה צריך לכעוס – כאשר נצרך לקנאת ה' על דברים המפורסמים לרעה, כגון מעשה פינחס שצריך לעשותם בכעס דוקא, להראות שצריך להתרגש לכבוד ה']. (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א נד).

וכע"ז ע' בהגהות ריעב"ץ ובמאור ישראל, וע"ע מרומי שדה. ובגבורת ארי פירש שלא אמר רב אשי אלא כשאי אפשר לו בענין אחר אלא על ידי כעס והטלת אימה, אבל בלאו הכי ודאי אין לת"ח לכעוס, ואם כועס חכמתו מסתלקת ממנו כמו שאמרו בפסחים סו. וע"ע חזון איש סנהדרין כ.י.

'... החיים שבתוך התורה הם מהפכה תמידית; תלמיד חכם זה שהוא ר' כחמאה' במידותיו, סבלן, ותרן, נוח לבריות – ובמילי דשמיא הוא עושה מעשה גבורה ונהיה קשה כברזל, ונלחם מלחמתה של תורה בכל חריפות הדעת בלי שום פשרות וויתורים. כח-היפוך זה הוא מעצם חיי תורה. כך ביאר הגר"א הא דשבת קיד ע"א איזהו תלמיד חכם היודע להפוך חלוקו כדרכו, שהמידות הם 'חלוקו של אדם' (אבן שלמה ד ע"ש). הרי זהו גדר של התלמיד-חכם שיש לו כח ההיפוך...' (מתוך עלי שור ח"ב עמ' תרסד).

(ע"ב) 'ומה במקום שאינו שואל מזכיר במקום ששואל אינו דין שיהא מזכיר?'. רש"י פירש 'מקום שאינו שואל מזכיר' – ביום טוב האחרון של חג שאינו מתפלל תפלת חול. וצריך באור אם כן מהו הקלי-וחומר, הלא מה שמזכיר ואינו שואל, אין הטעם משום שעוד לא הגיע זמן שאלת גשמים אלא מפני שאין באותה תפילה בקשת צרכים כלל. ולכאורה היה נראה לפרש שאינו שואל בימי חג הסוכות ומזכיר אליבא דרבי אליעזר. או י"ל 'מקום שאינו שואל מזכיר' – בכל תפילות שבת ויום טוב, הרי שהזכרה תמידית וחשובה יותר משאלה, וכיון ששואלים הרי שזהו זמנם ואם כן אין סברא שלא להזכירם.

ונראה הטעם לפרש"י, שסברת רב חסדא לשאול קודם שמזכיר היתה משום שמסתבר לבקש על הדבר קודם שהגיע זמנו, כדי שיבוא בזמנו. ועל כך מקשה אדרבה, הרי ביו"ט האחרון של חג ההזכרה קודמת לשאלה, ואין אומרים שישאל מקודם כדי להקדים שאלה להזכרה.

'וכי מתורגמן שואל דבר שאינו צריך לצבור?'. לא שאלו וכי המתורגמן ישנו בתפילה, והלא אינו עומד אלא לדרשה – מכאן שבית דין מעמידים מתורגמן לשאול דבר הצריך להם, לפיכך אמר שאפשר לאותו מתורגמן לשאול ערבית ושחרית של יום טוב 'יהי רצון מלפניך ה' אלקינו שתתן טל ומטר על פני האדמה' (עפ"י רבנו חננאל).

'רבה אמר: מאי עד שיעבור הפסח עד שיעבור זמן שחיטת הפסח'. פרש"י: חצות יום י"ד, ובמנחה פוסק מלשואל (וכן מפרש ר"י מלונגיל). ולא פירש שיעבור כל זמן השחיטה, דהיינו עד ערבית – שאם כן היה לו לומר בפשטות 'עד יום טוב ראשון של פסח' ולא 'עד שיעבור'. וטעם הדבר שבמנחה אינו שואל, כי הולך רבי יהודה בשיטת רבו רבי יהושע בן בתירא לענין הזכרה, שאין מתחיל להזכיר אלא במוסף, כי בערבית אין כל העם מצוי בבית הכנסת ובשחרית אינו מתחיל כי יסברו שהתחיל בערבית (כמו שפרשו בירושלמי), וסובר כן גם לענין שאלה, הלכך רק במנחה הוא פוסק ולא בערבית ושחרית (עפ"י גבורת ארי).

מה שכתב להכריח פרש"י מכך שנקט 'עד שיעבור' ולא 'עד יו"ט ראשון' – זה אינו אלא כשיטתו (בריש מסכתין ובדף ג) שפירוש דברי רבי יהושע 'יום טוב האחרון' היינו מליל יו"ט, אבל רש"י (ג. ד"ה הי רבי יהושע) מפרש 'יום טוב' – יום דוקא דהיינו שחרית, ולפי"ז לא היה לו לנקוט 'עד יום טוב', ואם כן לכאורה יותר נראה לפרש 'עד שיעבור' – שיעבור כל זמן השחיטה דהיינו מבלילה. ואת"ל שהיה לו לנקוט 'עד ליל פסח' או 'עד שייכנס הפסח' – יתכן שרצה לנקוט בדומה למטבע הלשון שנקט רבי מאיר 'עד שיצא ניסן'. תדע, שהרי כשנקוט 'עד שיעבור הפסח' ודאי אפשר לטעות בלשונו ולפרש כפשוטו על כל החג, ועל כרחק לומר לפי שרצה לנקוט מטבע דומה.

אך נראה פשוט לפי שאין שאלה ביום טוב, על כן פרש רבה שמדובר על ערב הפסח. ובוהו מבואר ממילא טעמו של רבי יהודה, שרצה לעשות הכר להפסקת שאלה כדי שיהא דומה לתחילתו, הזכרה ללא שאלה – לכך פוסק מלשאל בתפילה האחרונה שלפני הפסח.

ומרבנו גרשום משמע שמפרש 'עד שיעבור' כל זמן שחיתת הפסח, ושואל עד הלילה ובלילה מפסיק מלשאל שהרי זה יום טוב וממשיך להזכיר עד למחר.

'... והא אמר רבי יוחנן במקום ששואל מזכיר...'. רש"י מפרש שהקושיא היא כיצד אמר רבי יוחנן הלכה כרבי יהודה שמוזכר בשחרית של שמיני עצרת, והלא אמר רבי יוחנן במקום ששואל מזכיר, הא במקום שאינו שואל אינו מזכיר, וביום טוב כיון שאין שאלה אינו מזכיר.

הגרעק"א תמה על פירוש זה, שאם כן אין מובן התירוץ 'ההוא להפסקה' והרי גם שם הוא פוסק מלשאל בערב פסח, שהרי ביו"ט אין שאלה, ואעפ"כ ממשיך להזכיר עד למחרת.

וכתב לפרש לולא פרש"י, שזה ודאי מה שאינו שואל בליל פסח או במוסף של סוכות, אינו בכלל 'אינו שואל' – כיון שמצד התפילה אין שם שאלה כי תפילת יום טוב היא, רק הקושיא חוזרת על מה שאמרו 'אבעית אימא כאן לשאל כאן להזכיר' והרי נקטו בתירוץ זה שאין נוה לומר שרבי יוחנן ורבי אלעזר חולקים אהדדי [ויש להוסיף טעם לכך, כי ר"א היה תלמיד לריו"ח וסתם דבריו הם ממנו (ע' יבמות צו: ב"ב קלה: ירושלמי ברכות ב,א), ועל כן לא מסתבר שחולק. ערש"ש וניצוצי אור שהעירו מזה], ועל זה מקשים, אם כדבריך שמודה רבי יוחנן לכך שהלכה כרבן גמליאל ואינו מזכיר עד שבעה במרחשון, מהו שאמר רבי יוחנן 'במקום ששואל מזכיר' והלא קודם מרחשון מזכיר ואינו שואל? ומתריך לא אמר זאת רבי יוחנן אלא לענין הפסקה.

(עוד בבאור מהלך הסוגיא, ע' חזון איש יח,ו-ז; חדושים ובאורים.)

*

'... ורוגזא דרבנן טב בכל סטרין כמו שאמרו בזהר (ח"ב קפב:), והיינו כמו שאמרו בתענית (ד). דהאי צורבא מדרבנן דרתח, אורייתא קמרתחא ביה, פירוש שהכעס הוא רק מה שהתורה מרתיחתו שעל פי התורה ראוי לכעוס, כענין הסנהדרין שדנו נפשות ואין ממנין בסנהדרין זקן וסריס וכו' (סנהדרין לו:). – שהם היו מלאי רחמים באמת ומשתדלים למצוא זכות על פי התורה, ורתיחתם רק מצד הכרח התורה – זה נקרא 'רוגזא דרבנן' האוהבי תורה באמת, שגם בעת כעסו אינו אלא מצד התורה וזוכר ומשתדל ברחמים...'. (מתוך צדקת הצדיק קצט. ועע"ש ריח).

'הנה הצדיקים אשר בכל דור ודור כולם קדושים ובתוכם ה', ומדוע אנו רואין בחוש הראות שיש בהם צדיקים אשר מזגם וטבעם טובה מאד, וטובים המה לכל, ויש אשר הוא צדיק-אמת ואין מזגו וטבעו נוחה עם המון עם, ולפעמים נראה ממנו כעס וקפידה; –

הנה ידוע שכל צדקת הצדיקים הוא לוקח מאור התורה, כי הוא המורה דרך, וממנה לוקח

צדקתו. והנה הצדיק אשר השיג מאור גדול ממאור התורה, ומעשיו גם כן בשוים לפי השגתו בתורה, אזי צדקתו ותורתו שניהם מתישבים בשובה ונחת, לפיכך דעתו נוחה עם הבריות. והצדיק אשר אור חכמת התורה שהשיג גדולה מאד ממעשיו, אזי התורה מרתחת בו האש הקדושה של התורה, ואי אפשר שתהא דעתו נוחה עם הבריות ומתערבת עם המון-עם כמו הצדיק הנ"ל. וזה שאמרו רבותינו ז"ל **האי צורבא מרבנן דרתח – אורייתא דקא מרתחא ביה**, לפי שגדלה תורתו מאד כנ"ל (לקוטי מוהר"ן ק).

הנה קטעים מלוקטים מדברי החזון-איש (פרקי אמונה ובטחון פ"ד), אודות התגברות החכם על מדת הכעס ושאר מדות מגונות:

'... וכאשר איש הנלבב שונה משנת נוח לכעוס ונוח לרצות בו' לוטש בקרב לבו את המראה ומעורר את התענוג הנפשי אשר הוא למעלה מכל חיי הבשרים, ונפשו תתהלל במדת הריצוי ותגנה את מדת הכעס...'

'... יש בתורה סגולת אור אשר לא יושג בשכל אנושי, ואשר אור הסגולה הזו מאיר ומזכך את נפש בעליו לראות אור נוגה ונועם טוב טעם ודעת... אוהב את הסבלנות ושונא את הכעס, כי כל ישעו וחפצו של החכם לתקן מדותיו ומצטער על נטיותיו הרעות תכלית הצער, ואין כאב לחכם ככאבו על הכשלו במדה של גנות, ואין שמחה לחכם כשמחתו על תיקון מדותיו, וכמעשה של החסיד ששכב בזוית הספינה ולא הקפיד על זה שהטיל עליו השופכין ושמח שמחה גדולה כשהרגיש בנפשו שלא הקפיד...'

'... ומה נכבד זה האיש אשר בעבודתו המתמדת עלתה בידו לקבוע רסן על פי מדות הגסות עדין לבלום, אין בעס ולא רוגז, אין שנאה ואין איבה, אין נקימה ואין נטירה, אין שאיפה אחר כבוד, ואין תאוה לשעשועי הבלים...'

דף ה

(ע"ב) 'מה משה ואהרן לא בטלו מעשה ידיהם בחייהם'. רש"י פירש מעשה ידיהם – יהושע. ויש מפרשים שהכוונה על המשכן שלא חרב לגמרי בחייהם [אף כי פסקו מלהקריב קרבנות ציבור אחרי מעשה המרגלים] (עפ"י רבנו גרשום; מרומי שדה).

'אין מסיחין בסעודה שמא יקדים קנה לוטש ויבא לידי סכנה'. יש מי שכתב שאין זה אמור אלא בזמנם שהיו מסכים באכילתם, אבל כשיושבים זקופים – אין לחוש לדבר (עפ"י פרישה או"ח קע. וכן כתב הרחיד"א. ולפי טעם זה בליל פסח וכד' שמסיבין – אסור לשות. בן איש חי שנה א בהר-בחקותי ה).

'יעקב אבינו לא מת'. למה דוקא יעקב? – מפני שהיתה מטתו שלמה (פסחים נו.), כי מאברהם יצא ישמעאל ומיצחק עשו. ועוד, כי ליעקב היה לו צער גידול בנים (שבת פט:), מה שלא היה לאבותיו (מתוך שבט מוסר לה, ה – מספר מאירת עינים).

עוד בענין זה – ע' במצוטט בסמוך; מגיד מישרים בראשית; גור אריה ויחי; חדושי הנצי"ב כאן ובהרחב דבר ר"פ ויחי; דרשות מדבר שור כו; עלי שור ח"ב עמ' תרנו.